

ВІКТОР АТАМЕНКО

ДУХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Історія Острозької Академії – першого навчального закладу вищого типу на східнослов'янських землях та одного з перших крупних наукових осередків на території України – нараховує небагато часу. Вона проіснувала з 1576 до 1636 р., з яких активно функціонувала як осередок науки, освіти та книгодрукування заледве чверть сторіччя. В той же час, її спадщина залишається актуальною більше чотирьох сторіч. Її створення було результатом діяльності ряду визначних діячів історії і культури, але передували цьому зусилля не одного покоління українських просвітників. Діяльність Острозької Академії не просто готувала якісний перелом у розвитку української культури, а й сама була його початком. І. Франко визначив у своєму вислові саме таку послідовність культурних центрів України доби першого національно-культурного відродження: “Острог, Львів і Вільно були по черзі головними осередками духовного і цивілізаційного життя Русі, головними центрами руської літератури в тім часі”, а згодом “на перший план виступає Київ”¹. Початок якісно нового періоду в розвитку української культури з Острогом

¹ І. Франко, *Характеристика руської літератури XVI – XVIII ст.* [в:] *Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.* Київ 1993, с. 349.

пов'язував і М. Грушевський². Підтвердженням виняткового значення Острога та Острозької Академії в історії України є й та величезна історіографічна спадщина, яка їм присвячена і якою не завжди можуть похвалитися і значно більші українські міста та наукові центри³.

Духовна спадщина Острозької Академії настільки значна і різноманітна, що охопити її в повному обсязі поки що нікому з дослідників не вдалося, враховуючи навіть наявність монографічного та енциклопедичного намагання її опрацювання⁴. Звернення ж до окремих аспектів історії Острозької Академії в дослідженнях, присвячених іншим проблемам історії України XVII – початку XVIII ст., продовжує розкривати нові грані її діяльності⁵.

Острозьку Академію цілком справедливо розглядають як комплексне явище, інституцію, яка, з одного боку, започаткувала, а з іншого, – була одним з найяскравіших проявів т. зв. першого національно-культурного відродження на українських землях. Вона була освітнім закладом, науковою установою, ідеологічним осередком, центром книгодрукування та відтворення традиційних та творення нових духовних цінностей. В результаті її діяльності в останній чверті XVI ст. Острог і Волинь перетворилися на провідний інтелектуальний центр, досягненнями якого

² М.С. Грушевський, *Історія української літератури*. Київ 1995. Т. V. Кн. 2, с. 60 і далі.

³ *Острозька давнина: дослідження і матеріали*, Львів 1995, том 1; М. Ковальський, *Проблеми історії Острога в історіографії XVII-початку XX ст.* [в:] *Наукові записки: Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 11–23; I d e m, *Етюди з історії Острога: нариси*, Острог 1998

⁴ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*. Київ 1990; *Острозька академія XVI – XIІ ст.: Енциклопедичне видання*. Острог 1997.

⁵ Б. Гудзяк, *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів 2000; *Острозькі просвітники XVI – XX ст.* Острог 2000.

тривалий час жила українська культура. Можна говорити, що Острозька Академія стояла біля витоків української національної ідеї, чітко сформульованої вже її духовними спадкоємцями, київськими діячами початку XVII ст. Створена у одному із найбільших на той час міст України найкрупнішим магнатом Речі Посполитої князем Василем-Костянтином Острозьким, Острозька Академія чи не вперше об'єднала в українському культурному рухові різні прошарки українського суспільства. На час її заснування Острог уже відігравав помітну роль в українській культурі. *Місто прекрасне*, як називав його придворний поет Острозьких Симон Пекалід, було розвинутим центром ремесла і торгівлі. Тут жили і працювали ремісники різних спеціальностей, об'єднані в цехи⁶, через місто проходило кілька важливих шляхів, які пов'язували його зі Львовом, Луцьком, Миляновичами, Володимиром, Люблінном, Замостям, Києвом, Кам'янцем-Подільським⁷. В місті відбувалися торги і три ярмарки на рік, на які з'їжджалися купці з усієї України та сусідніх земель⁸. Досягнення такого високого рівня економічного розвитку було однією з підстав створення в Острозі культурного осередку⁹.

Мешканці Острога, перебуваючи в центрі цієї господарської діяльності, брали активну участь і в культурному житті. Вже сам багатонаціональний характер населення міста сприяв плідному культурному обміну, але, що не менш важливо, творив ту атмосферу толерантності і взає-

⁶ М. Ковальський. *Острог как политико-административный, экономический и культурный центр, Федоровские чтения 1981*, Москва 1985, с. 51–52; А. Заяць, *Економічний розвиток Острога в XVI – першій половині XVII ст., Острозька давнина...*, с. 34.

⁷ Ibidem, с. 35; Г. Б о р я к, *Торгівельні шляхи на Волині в першій половині XVI ст., Минуле і сучасне Волині*, Луцьк 1955, с. 168–172.

⁸ А. Заяць, *op. cit.*, с. 35.

⁹ І. Мицько, *op. cit.*, с. 19–21.

моповаги, без якої важко уявити і дух Острозької Академії. Поступова втрата цього духу в межах держави, до якої входила більшість українських земель, стала однією з підстав згортання, занепаду та припинення діяльності Острозької Академії. Протягом XVI – першої половини XVII ст. Острог був одним із найважливіших центрів українського церковного співу, що зумовило появу в українських нотних Ірмолоях місцевого мелодичного варіанту, який дістав назву *Острозький наспів* і здобув широке визнання в усій Східній Європі¹⁰. Високий рівень розвитку місцевої побутової музичної культури, наявність музичного цеху, замилювання в церковно-музичному мистецтві кн. В.-К. Острозького привело до створення хору при Академії і зумовило внесок ряду її діячів у розвиток церковної музики. Так, Йов Княгиницький у заснованому ним Манявському скиті запровадив найпоширеніший на українських землях болгарський спів, Мелетію Смотрицькому належить створення власного мелодичного варіанту літургії, Йов Борецький залишив по собі й авторські церковні наспіви¹¹. Хоча майстри-малярі працювали у цілому ряді міст Волині (починаючи з джерел 40-х років XVI ст.), але наявність значного малярського осередку на цих теренах зафіксовано лише в Острозі і якраз на час створення Академії. Це надавало місту найбільшого, поряд зі Львовом, значення в мистецькому житті України XVI ст.¹²

¹⁰ Ibidem, с. 21; Ю. Ясиновський, *Музика в давньому Острозі, Матеріали I – III науково-красназничих конференцій «Остріг на порозі 900-річчя» (1900–1992 рр.)*, Острог 1992, ч. 2, с. 116–117; О. Цалай-Якименко, Ю. Ясиновський, *Музичне мистецтво давнього Острога, Острозька давнина*, с. 74–89.

¹¹ Ю. Ясиновський, *op. cit.*, с. 117.

¹² В. Александрович, *Малярі в системі малярських осередків Волині XVI століття, Матеріали IV науково-красназничої конференції «Остріг на порозі 900-ліття»*: 1995 рік, Острог 1996, с. 8–9.

На час створення Академії острозькі міщани мали і певний досвід самоорганізації. Так, на час перебування міста в 1571–1574 рр. у королівській власності, воно вважалось повітовим центром Волині¹³. До цього ж часу відносять свідчення про можливу наявність в Острозі міщанського братства¹⁴, а в 1585 р. місту було надане магдебурзьке право. З усіма цими обставинами, очевидно, можна значною мірою пов'язувати активність острожан в діяльності Академії: так, наприклад, її ректорами були представник острозького міщанського роду Сава Фляка (Флячич) та Мартин (Грабкович?)¹⁵. Відтак, чи не вперше в українській історії Острог дав приклад спільної наукової та просвітницької праці магнатерії, шляхти, духовенства та міщан, після чого подібна співпраця утверджується і проявляється в діяльності різних осередків – Луцького і Київського братств, Києво-Могилянської колегії тощо.

Розбудова та перебудова Острога, яка хронологічно співпадає з часом створення та інтенсивної діяльності Острозької Академії, пов'язана з постаттю князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608 рр.). На цей час він мав досвід творення освітніх осередків, але вони мали суто локальне значення. Відомий був князь і з опіки над Церквою. Зрештою, це й не дивно, хоча б з огляду на те, що в його володіннях – Турові, де, ймовірно, він і народився, та Острозі, родовому гнізді, “домонаральному граді” – знаходилися центри таких єпархій, як Турово-Пінська та Луцько-Берестейська, а в Києві, де він був воєводою, – резиденція митрополита. Слава і заслуги предків, захисників,

¹³ В. Атаманенко, *Остріг в адміністративному устрої Волині II пол. XVI ст., Матеріали VI науково-красназавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя»: 1995рік*, Острог 1996, с. 8–9.

¹⁴ О. Халецький, *Остріг і Реформація, Матеріали I–III... 4. 2*, с. 82.

¹⁵ *Матеріали до історії Острозької Академії (1576–1636): Біобібліографічний довідник*. Упорядник І. Мицько, Київ 1990, с. 52–53, 86.

покровителів та оборонців Церкви, розуміння їх та свого, а отже – всього роду Острозьких, значення також робили князя В.-К. Острозького продовжувачем їх діяльності.

Ключовою фігурою у творенні Острозького осередку був, безперечно, кн. Василь-Костянтин Острозький. За своє довге і насичене різноманітними подіями життя князь неодноразово звертався і до найболючіших для українського суспільства духовних проблем. Він відомий як засновник освітніх закладів у Турові (1572) та Володимирі (1577), не без його участі як київського воєводи було створено школу при Михайлівському Золотоверхому монастирі (1569)¹⁶. Особиста участь В.-К. Острозького у діяльності Острозького осередку супроводжувалося його контактами з братствами (Львів, Вільно), зв'язками з науковими гуртками та їх керівниками (Милянновичі, кн. А. Курбський), патріархами, папою, протестантськими громадами, творенням культурно-просвітницьких центрів (Дермань). Можна говорити, що завдяки кн. В.-К. Острозькому Академія, маючи безперечну першість в Східній Європі, виходила і на європейський рівень. Релігійну толерантність князя можна вважати взірцевою, під цим кутом зору він дійсно був “людиною на всі часи”. Фундація церков, опіка над монастирями, патронат над православ'ям, турбота про рівень духовенства і вдосконалення керівництва Київською митрополією, доповнювалися увагою до проблем католиків (підняття з руїн острозького парафіяльного костелу у 1582 р.), мусульман (допомога в будівництві мечеті в Острозі), покровительством іудеям, міцними і тривкими політичними, шлюбними, освітніми, літературними зв'язками з протестантами. Повною мірою, толерантність В.-К. Острозького проявилася у творенні Острозької Академії, залучення до неї співробітників незалежно від

¹⁶ О. Халецька, *Ісаїя Кам'ячанин – перший український просвітител на Московщині, Матеріали I-III...*, Ч. II, с. 79.

їх віровизнання чи національної належності, клопотанні перед папою про надіслання вчених греків для перекладацької діяльності та постановці перед ним питання про передачу школі книжок та можливість прибуття до Острога науковців та викладачів з Краківського університету¹⁷.

Діяльність В.-К. Острозького (як і його батька, Костянтина Івановича Острозького), його втягненість в церковні справи та проблеми, відстоювання інтересів православ'я при прихильності до діалогу конфесій, політична та економічна вага роду, князівський титул спричинили до складання його символічного образу, який поширився і на представників всієї родини. Вже в творчості діячів Острозької Академії він постає символом захисника віри, але й опоненти православних відзначали вагу і авторитет представників родини Острозьких в українському суспільстві¹⁸. Необхідні елементи символічної постаті князя як борця за віру були сформульовані вже в першому (*Буквар* 1578 р.) та найвизначнішому (*Острозька біблія* 1581 р.) виданнях острозької друкарні, а вже в кінці століття у відповідях Клірика Острозького Іпатію Потію та посланні Івана Вишенського до кн. В.-К. Острозького його образ-символ набуває самодостатнього значення і не вимагає спеціального пояснення і аргументації¹⁹. Як уніат Іпатій Потій (1598 р.), так і православний Захарія Копистенський (1621 р.), наголошуючи на походженні кн. В.-К. Острозького від Володимира Великого, підкреслюють не тільки кровну, а й духовну спорідненість

¹⁷ П. Содомора, *Острозька Академія в листах папського нунція Альберто Болоньєтті, Матеріали IV...*, с. 162; Б. Гудзяк, *op. cit.*, с. 171–185.

¹⁸ Н. Яковенко, *Українська ісіяхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)*, Київ 1993, с. 80.

¹⁹ Г. Виноградов, *Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI – поч. XVII ст., Матеріали I–III...* Ч. I, с. 45.

і, таким чином, безперервність історично-генетичних традицій українського народу. Усвідомлення власних історичних традицій та звернення до зразків минулого називають одним із найяскравіших духовних здобутків доби Острозької Академії²⁰.

Острозька Академія започаткувала на східноєвропейських теренах якісно новий тип освітнього закладу, який був нерозривно пов'язаним з науковим осередком. Вже сучасники розглядали її в контексті руху за створення навчально-наукових закладів, започаткованого Еразмом Роттердамським та реалізованого на противагу традиційним середньовічним поглядам і методам навчання, які панували в більшості європейських університетів²¹. Гуманістична концепція гебрійсько-греко-латинської освіти трансформувалася в Україні завдяки діяльності Острозької Академії в слов'яно-греко-латинську тримовність. Саме такий характер Острозького освітнього центру засвідчив перехід до нового етапу культурного синтезу як усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з культурними здобутками Західної Європи²². Його запозичили, розвинули, вдосконалили і поширили на всю Східну Європу братські школи, Києво-Могилянська колегія / академія та її філії, колегіум в Ясах, Московська слов'яно-греко-латинська академія. Але саме в Острозі вперше в українському шкільництві було запроваджено вивчення грецької і латинської мов, а навчання церковно-слов'янської було поставлено на науково-методичний рівень²³. Про певну увагу до давньоєврейської мови свідчить включення до орієнтова-

²⁰ Н. Яковенко, *op. cit.*, с. 81.

²¹ Я. Ісаєвич, *“Lusaeum trilingue”*: концепція тримовної ітикали у Європі в XVI ст., *Острозька давнина...*, с. 8; І. Мицько, *op. cit.*, с. 14.

²² Я. Ісаєвич, *op. cit.*, с. 11.

²³ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія, Острозька давнина...*, с. 15.

ної на початкові класи *Хронології* Андрія Римші назв місяців цією мовою, а сприяти цьому могла острозька школа коментаторів *Талмуду* (Єшибот).

Маючи яскраво виражений національний характер і орієнтуючись на східнохристиянську культурну спадщину, Острозька Академія засвоювала організаційні і освітні зразки Західної Європи. Вивчення вільних (“визволенних”) наук, велика увага до мов наближали її до подібних католицьких і протестантських осередків Польщі, Литви, Білорусі, а також до західноєвропейських університетів. До освітньої програми острозької школи було включено елементи теоретичної філології, богослів’я та, можливо, права, що перетворювало цей середній заклад (колегіум) в окремі періоди його існування у вищий, перший у історії східнослов’янських народів.

В Острозькій Академії, як і в гуманістичних гімназіях і ліцеях, сформувалося своєрідне товариство, об’єднання літераторів і вчених, науковців і освітян, вчителів і учнів. Вважають, що у перекладацькій діяльності в Острозі брали участь поряд з викладачами і студенти, а згодом ця традиція була перейнята і братськими школами²⁴. Подібні “наукові товариства” сприяли втягненню до наукової та педагогічної діяльності молодій генерації, формували товариські взаємини між представниками різних поколінь діячів української культури.

Однією з визначальних рис національно-культурного відродження, започаткованих Острозькою Академією, була секуляризація української культури. Вперше на українських землях виникла світська публічна школа і почалося подолання монополії церкви в освіті, науці та творенні духовних цінностей²⁵. Значне число викладачів,

²⁴ Я. Ісаєвич, *op. cit.*, с. 11.

²⁵ І. Мицько, *Острозька слов’яно-греко-латинська академія, Острозька давнина...*, с. 17.

більшість керівників, засновник були світськими особами, а творчість, особливо поетична, навіть духовних осібчленів осередку, мала яскраво виражений світський характер. У діяльності діячів Острозької Академії знайшла відображення і індивідуалізація духовної творчості, почуття особистої гордості за результати своєї, відтепер – завжди персоніфікованої, праці.

Острозька Академія збрала та, що важливіше, змогла об'єднати і згуртувати своєю програмою видатних представників різних народів і відмінних поглядів. Їх праця не обмежувалася і не завершувалася Острогом, а здобуто тут чи привнесено сюди вони віддавали як українському, так і своїм народам. Чи не найбільше з іноземців до роботи в Острозькій Академії кн. В.-К. Острозьким було залучено греків. Особливістю Острога було те, що тут вперше і, можливо, єдиний раз в історії України, існувала грецька колонія не господарська чи політична, а інтелектуальна. Завдяки острозьким грекам підтримувалися зв'язки з Константинополем та Римом, здійснювалися переклади та викладання, надходили списки *Біблії*, проводилися антиунійні заходи, створювалися оригінальні твори (наприклад, одним із найдавніших зразків грецької поезії на Україні є вірш Еммануїла Ахілеоса на честь Мелетія Пегаса²⁶). Не можна уявити Острозьку Академію і без таких визначних просвітників, як росіянин Іван Федоров, білорус Андрій Римша, поляк Мартин Броневський та ін. Таким чином, Острог останньої чверті XVI ст. перетворився на провідний на українських землях центр міжнародного спілкування та культурного взаємообміну.

Головною заслугою Острозької Академії М. Грушевський вважав її літературну продукцію. Остання ж була результатом діяльності Острозького науково-літературного гуртка, який зосереджував значні творчі сили і мав

²⁶ П. Содомира, *Львівські греки і Остріг, Матеріали IV...*, с. 161.

величезний, як на будь-які часи, інтелектуальний потенціал. Діяльність гуртка спиралася на програму. Вважають, що перший в історії України гурток, який мав власну програму, було створено російським емігрантом князем А. Курбським у волинському містечку Милянєвичі. Але за ґрунтовністю, значенням та рівнем втілення програми в життя Острозької Академії належить безперечна першість.

Основним завданням острозького наукового осередку була підготовка текстів, а також друк *Святого Письма*. Подібне завдання ставили перед собою і західноєвропейські тримовні гімназії та ліцеї. Для реалізації такої мети кн. В.-К. Острозький зосередив в Острозі значні сили, започаткував книгодрукування та почав збирання різних списків Біблії. М. Гарабурда привіз список *Геннадієвської Біблії* з Москви, Д. Раллі – текст з Ватикану. В редакційній роботі використовувалися церковно-слов'янський текст *Геннадієвської Біблії*, латинська *Вульгата*, *Септуагінта*, *Празька Біблія* 1488 р., друки Ф. Скорини, ряд південно-слов'янських перекладів²⁷ та, очевидно, протестантські польськомовні видання. *Острозька Біблія* 1581 р. була першою друкованою *Біблією* церковно-слов'янською мовою. Пріоритет останньої перед мовою національною визначався потребами набагато більшого, ніж українсько-білоруські терени, і повинен був охопити та згуртувати православної спільноту слов'янсько-східнороманського регіону. Подібні заходи, часто спрямовані на весь православний світ, здійснював митрополит Петро Могила. Показовим є той факт, що до нового редагування *Святого Письма* звернулися київські діячі часів Петра Могили, а над вдосконаленням *Острозької Біблії* у XVIII ст. працювали випускники Києво-Могилянської академії, що можна вважати

²⁷ *Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 22; І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*, Київ 1990, с. 24–25

ще однією формою прояву спадковості між Острозькою і Києво-Могилянською академіями.

Поряд з підготовкою до друку *Біблії* в Острозі готується і в 1580 році виходить в світ *Новий Завіт*. Його характеристики – невеликий формат, дрібний шрифт, упорядкування предметно-тематичним покажчиком – свідчать про орієнтацію не на літургійне, а на освітнє застосування та індивідуальне домашнє читання. Згаданий покажчик, підготовлений Тимофієм Михайловичем, значно полегшував роботу з книгою і вважається першою в українському друкарстві працею бібліографічного характеру²⁸.

З діяльністю Острозького гуртка пов'язана активізація полеміки з католицькими та протестантськими опонентами православних. При цьому, до неї залучалися не лише православні діячі, а й католики (Я. Лятош) та протестанти (Мотовило, М. Бронеvський). Ряд створених острозькими діячами полемічних праць відноситься до видатних науково-літературних зразків. Так, після виходу в світ *Книжиці в 6-ти розділах* Василя Суразького православні полемісти до цілої низки питань більше не поверталися через повноту їх висвітлення, *Апокрисис* Христофора Філатета є загальноvизнаною вершиною полемічної літератури, учневі Острозької Академії Мелетію Смотрицькому належить неперевершений за майстерністю та душевною напругою *Тренос*. Творцями пам'яток полемічного спрямування були також Герасим Смотрицький, Клірик Острозький, Іван Вишенський, Дем'ян Наливайко та інші, а елементи полеміки мали і деякі, на перший погляд далекі від цього, острозькі друки – *Буквар* 1578 р., передмова до *Острозької Біблії*, *Книга о постничестві* 1594 р. та *Маргарит* Іоана Златоустого 1595 р. Острозькі діячі брали участь при підготовці матеріалів про православний Берестейський собор (*Типомнімати* та *Ектезис*).

²⁸ *Острозька академія*, Острог 1997, том 1, с. 105.

Крім школи та наукового гуртка складовою частиною Острозької Академії була друкарня. З нею пов'язаний найплідніший період діяльності І. Федорова. Продукція острозької друкарні мала широке і різноманітне спрямування. Найвищим досягненням як друкарні, так і Академії в цілому, а також одночасно основою інших видавничих і наукових починань стали підготовка і друк *Острозької Біблії*²⁹. Вона була впорядкована передмовами від імені кн. В.-К. Острозького та головного редактора видання Г. Смотрицького. Видання *Святого Письма* представлене також друком у 1580 р. *Нового Завіту з Псалтирем*. Друкувалися в Острозі також твори, які мали не стільки догматично-богословський, скільки практично-дидактичний характер (*Книга о постничестві та Маргарит*)³⁰, а також полемічні праці. Значним був внесок Острозької Академії в друкування книг, прямо чи опосередковано призначених для шкільництва: чотири видання букваря (1578, 80-і рр. XVI ст., двічі у 1598 р.), *Хронологія* (1581), *Часослов* (1598), *Псалтир з розслідуванням* (1598), *Часослов з місяцесловом* (1612). В цілому відомо 28 видань Острозької Академії за період з 1578 до 1612 рр. Книгодрукування не припинилося і з перенесенням діяльності острозького осередку до Дерманського монастиря (1602–1605).

До здобутків Острозької Академії належить і розвиток поетичного мистецтва. В Острозі співіснували нерівноскладова та ізосилабічна система віршування і вже тут перша “щасливо замінюється” другою³¹. Поетичні спроби належали перу Острозьких діячів Герасима Смотрицького, Андрія Римші, Дем'яна Наливайка, Симона Пекаліда,

²⁹ Б. Гудзяк, *op. cit.*, с. 155–157.

³⁰ *Ibidem*, с. 165.

³¹ И. Голенищев-Кутузов, *Гуманизм у восточных славян (Украина и Белоруссия)*, Москва 1963, с. 57.

Гаврила Дорофєйовича, Георгія Паламіда, Еммануїла Ахілеоса, лубенського ігумена Віталія.

Князь В.-К. Острозький та діячі Острозької Академії відреагували і на таку найболючішу проблему християнства, як питання єдності церков. І хоча єдиних підходів та поглядів стосовно неї вони не притримувалися, але так і не втілена в життя ідея загальної унії знайшла відображення в поглядах цілого ряду острозьких діячів. Важко говорити про те, якою б була їх реакція на реальне впровадження її в життя, але з проголошенням унії в Бересті Острозька Академія стала одним з осередків протистояння їй. Воно здійснювалося в різних сферах, за допомогою різних засобів і заходів. Поряд із зрозумілими для науково-освітнього центру діями здійснювалися й акції політичного характеру. Не в останню чергу завдяки останнім і особистій позиції засновника Академії і вони вийшли за національні межі. До захисту прав православ'я та православних долучилися представники шляхти різної конфесійної та національної належності. В створюваних на початку XVII ст. православних братствах співпрацювали священники, ченці, шляхтичі, міщани, а згодом до них долучилося козацтво, очолюване гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, який свого часу навчався в Острозі. Йому разом з іншим вихідцем з Галичини Йовом Борецьким українська та білоруська церква, на той час Київська митрополія, зобов'язані відновленням своєї ієрархії та, відтак, можливістю вирішувати власні та забезпечувати духовні потреби вірних. Все це було одним з чинників реформаторської діяльності митрополита Петра Могили і вплинуло на реформу російської церкви. На порубіжній з Волиню території в кінці XVI ст. було створено ще один приватний навчальний заклад – Заморську Академію. Її творець, Ян Заморський, на відміну від кн. В.-К. Острозького, одержав європейську освіту, навчаючись в Падуанському університеті. Падуя відіграла велику роль у формуванні світогляду

майбутнього канцлера та його однолітків. По перше, там визначилися основні політичні орієнтири та, по-друге, сформувалися культурні та освітні взірці. Це дало підстави С. Гжибовському говорити про домінування випускників Падуанського університету в політичному житті Польщі, що виразно помітно якраз і тільки в поколінні Я. Замойського³². Якою мірою венеціансько-падуанські зразки було втілено в Острозькій та Замойській Академіях говорити важко, але на прикладі Острога їх можна помітити принаймні в зв'язку з діяльністю цілого ряду викладачів та членів наукового гуртка. Такими були Гаврило Дорофейович, Кирило Лукаріс, Кипріян, Ян Лятош, Никифор Парасхес-Кантакузин³³. Однією з причин конфлікту між Я. Замойським та В.-К. Острозьким І. Мицько вважає ту обставину, що Никифор Парасхес не захотів викладати в Замості, а зупинився в Острозі³⁴. Обидва заклади були дуже зацікавлені в кваліфікованих викладачах, яких явно бракувало, про свідчить лист Шимона Шимоновича (1598 р.), де вказується на відсутність переписувача грецьких текстів в Замойській Академії³⁵. Ці обидва заклади помітно відрізнялися, їх творці ставили перед собою та створюваними закладами відмінні завдання, але, поза всяким сумнівом, були реакцією на болючі потреби життя тогочасного суспільства, спробою двох видатних діячів поставити освіту та науку в Речі Посполитій на новий, європейський, рівень.

Творення освітніх закладів та наукових і видавничих осередків повинне було спиратися на значні матеріальні

³² S. Grzybowski, *Jan Zamoyski...*, s. 19, 23.

³³ *Матеріали до історії Острозької Академії (1576–1636)*. Київ 1990, с. 23, 37, 47, 51, 65.

³⁴ І. Мицько, *Острозька слов'яно-греко-латинська Академія. 1576–1636*. Київ 1990, с. 32.

³⁵ *Ibidem*, с. 32.

та фінансові витрати. На них кн. В.-К. Острозький пішов, ставши, таким чином, одним із найбільших меценатів за всю українську історію. Поряд з будівництвом приміщень, обладнанням друкарні, забезпеченням співробітників він зробив спробу поставити утримання створюваного осередку на постійні та правові підстави. Такими в тогочасних умовах були маєтності. Першим таким наданням на Академію вважають фундуш княгині Гальшки Острозької, племінниці князя В.-К. Острозького. Він не був значним і не міг забезпечити значних постійних надходжень. Тому у 1585 р. на утримання шпиталю, а в дійсності – Академії, було надано нещодавно набуту князем Суразьку волость. Фундації на Академію та шпиталь не обмежувалися доросинськими і суразькими маєтностями та концентрацією церковних володінь в першу чергу Острожчини. *Ухвала (постанова) на Острозьку академію*³⁶ містить вказівки і про надання інших сіл. На жаль, цей документ недатований, але є всі підстави, в тому числі й згадка в тексті³⁷, його свідчення віднести до часів життя В.-К. Острозького. *Ухвала...* до вже вказаних надань на Академію додає цілий ряд маєтків³⁸. В результаті всіх маєткових надань Острозьких Академія безпосередньо мали одне місто, 14 сіл, а також частини двох сіл та 1 фільварок. З врахуванням церковних маєтностей Острозької волості, про які також піклувався кн. В.-К. Острозький, кількість церковних володінь навколо Острога може вважатися суттєво більшою і вони можуть

³⁶ М. Ковальський, *Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини. виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві, Матеріали IV науково-краснознавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя»*, Остріг 1993, с. 66–69; Ю. Мицик, «*Postanowienie na Akademię Ostrozską*», *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*. Львів 1995, т. 1, с. 120–421.

³⁷ Ю. Мицик, «*Postanowienie na Akademię Ostrozską*», *Острозька давнина: Дослідження і матеріали*. Львів 1995, т. 1, с. 120.

³⁸ *Ibidem*, с. 120–121.

бути віднесені до категорії крупних володінь. Фундаційна та меценатська діяльність князя В.-К. Острозького на користь Академії не знайшла підтримки у його нащадків, які володіли Острогом, що стало однією з причин згортання нею своєї діяльності. Духовна спадщина Острозької Академії була яскравим проявом першого культурно-національного відродження та, незважаючи на появу згодом значно потужніших і стійкіших науково-освітніх осередків, живила українську культуру майже до кінця XVIII ст. Орієнтири культурного розвитку українського народу були визначені у праці її діячів, а Академія апробувала всі основні моделі сприйняття і синтезу західноєвропейських культурних досягнень з власною культурною основою на українському ґрунті. Історія Острозької Академії пов'язана з історією всіх сусідніх з українським народами, де безпосередньо та прямо, де – опосередковано, а також зі спадщиною всіх народів європейських – де зразками чи запозиченнями, де – науковими контактами.